

1944. Trst. Umor. Kdo ga je zagrešil?

Zgodovina Stanka Vuka, Danico Tomažič in Draga Zajca so umorili pripadniki Varnostno-obveščevalne službe OF

»V stanovanju v tretjem nadstropju v Rossettijevi ul. 31 v Trstu so 10. marca 1944 nekaj pred 21. uro počili revolverski strelji. Pretrgali so življenjsko nit obeh stanovalcev, dr. Stanka Vuka in njegove žene Danice Tomažič, pa tudi Ljubljancana dr. Draga Zajca, ki se je tamkaj mudil na obisku.«

ŽENJA LEILER

Tako se začne obsežno delo *Anatomija nekega zločina* filozofa, novinarja in urednika Martina Breclja. Izšlo je pri tržaški Mladiki.

Stanka Vuka, rojenega Tržačana, pripadnika višjega srednjega sloja, pisatelja, krščanskega socialista in človeka političnih ambicij, so šele januarja leta 1944, štiri mesece po kapitulaciji Italije, nemške okupacijske oblasti izpustile iz italijanskih zaporov. Zaprt je bil od oktobra 1940, prestajal pa petnajstletno zaporno kazen – kot voditelj krščanskih socialistov je bil obsojen na II. tržaškem procesu. Po prihodu domov se je pripravljaval na odhod v partizane in pridružitvev Osvobodilni fronti. A komaj dva meseca po vrnitvi je bil umorjen v svojem stanovanju. Ob

njem tudi žena Danica Tomažič, sicer sestra antifašista in komunista Pinka Tomažič, ki je bil na istem procesu kot Vuk obsojen na smrt in ustreljen decembra 1941, ter Ljubljčan dr. Drago Zajc, ki je bil na obisku pri mladih zakoncih. Vuk je dopolnil 31 let, njegova žena pa tri leta manj.

Politično motivirani umor

Čeprav je preiskovalni sodnik razsodil, da je to bil rop, je že takrat veliko indicev kazalo, da je bil umor politično motiviran. Glavna tarča je bil Vuk, morda tudi žena, medtem ko naj bi bil Zajc, kot temu grobo rečemo, kolateralna žrtev. Politična motiviranost bi lahko prišla z različnih strani. Umore bi tako lahko zagrešili nasprotniki Osvobodilne fronte, saj se je Vuk kot krščanski socialist jasno opredelil za OF in odpravljaval v partizane. Prav tako je imela svoje razloge OF, še zlasti njen komunistični vrh. Ti razlogi so bili v nekem smislu enaki razlogom nasprotnikov. Vukov prihod v partizane in vstop v OF bi bila lahko zaradi njegovih političnih ambicij in velike podpore, ki jo je užival v krščanskosocialnih krogih na Primorskem, za komuniste problem.

Tržaški umor je zelo odmeval v javnosti, po vojni pa bil predmet

nekaterih razlag o vzrokih ter predvsem krivcih. Znašel se je tudi v dokumentarnem romanu Fulvia Tomizze *Mladoporočenca iz ulice Rossetti* (1968), ki pa se po večini opira na prevladujočo teorijo Jožeta Vidica, ki je v knjigi *Po sledovih črne roke* (1975) razglasil za krivce nasprotnike OF.

Leta 2009 je pri ugledni turinski založbi Einaudi izšel zbornik *Fojbe. Italijanska zgodba*. Med avtorji je tudi tržaški zgodovinar Jože Pirjevec. V svojem prispevku je za krivce označil komuniste in zapisal, da komunisti, ki so takrat že imeli pod nadzorom OF, niso hoteli, da bi se Vuk pridružil partizanskemu gibanju, češ da bi lahko s svojo karizmo okrepil tiste notranje tekmece komunistov, ki so bili potencialno še nevarni. V opombi je pojasnil, da je tezo oprl na pričevanje osebe, ki je hotela ostati anonimna. Pomenljivo je, da omenjenega Pirjevčevega odlomka v slovenski izdaji zbornika ni. Prav tako njegovega razkritja v dopolnjeni izdaji Tomizzevega romana pred dvema letoma v svoji spremni besedi ni omenil Miran Košuta.

Detajlna anatomija umora

V Buenos Airesu rojenega in od leta 1964 v Trstu živečega in delujočega Martina Breclja, ki se je na včeraj-

šnji predstavitvi knjige označil za vršilca dolžnosti zgodovinarja, so prav Pirjevčeva dognanja spodbudila, da se je lotil detajlne anatomije tega trojnega umora. Naključje ali ne ga je pripeljalo do osebe, ki jo Pirjevec omenja kot anonimno pričjo. Pričevalka mu je potrdila verodostojnost Pirjevčevega pisanja, pa tudi pojasnila, da je pri umorih sodeloval partizan Albert Gruden, ki naj bi izpovedal svojo udeležbo

pričevalkini materi, povedal naj bi tudi, da Danice niso hoteli ubiti, a so jih k temu prisilile razmere.

Avtor je nadalje ugotovil, da dogodka ni še nihče resno raziskal z zgodovinskega vidika, še zlasti ne po arhivih. Tako se je med drugim odpravil v državna arhiva v Rimu in Trstu, Arhiv RS, Narodno in študijsko knjižnico v Trstu, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Arhiv goriškega zapora in Zgodovinski arhiv

Danica Tomažič in Stanko Vuk

Ljubljana. Dobil je tudi dostop do nekaterih zasebnih arhivov živčih sorodnikov umorjenih ter se sestal z različnimi pričevalci. Seznan literature obsega skoraj 150 knjižnih del in člankov.

Na podlagi znanih, manj znanih in doslej tudi neznanih podatkov je v knjigi kritično pretresel dosežanje razlage dogodka in postregel z njegovo rekonstrukcijo. V njej ugotavlja, da je to bila likvidacija Varnostno-obveščevalne službe OF, ki so jo izvedli načelnik VOS na južnem Primorskem Vidko Hlaj ter vosovska varnostnika Albert Gruden in Slobodan Šumenjak. Likvidacijo so naročili člani CK VOS ali komunistični voditelji, pristojni za nadziranje VOS na Primorskem. Po njegovem sta bila še najbolj verjetno pri tem vpletena Edo Brajnik in Aleš Bebler.

Zgodovinar Renato Podbersič, višji raziskovalec v Študijskem centru za narodno spravo, je na predstavitvi med drugim opozoril, da ta zgodba ni le tržaška, ampak zadeva celoten slovenski prostor, saj pokaže, da slovenska medvojna revolucija (in z njo povezana državljanska vojna) ni bila omejena samo na Ljubljansko pokrajino, ampak je močno zaznamovala tudi Primorsko, ki se je sicer izrazito identificirala s partizanskim

gibanjem. Viktimološki zemljevid pokaže, da je revolucija izza rapalske meje zahtevala vsaj tisoč žrtev, ki so jih likvidirali partizani.

Publicistka Alenka Puhar je poudarila, da s to knjigo prvič jasno tudi v Sloveniji govorimo, da so tržaški umor izvedli komunisti in ne njihovi nasprotniki. V primerjavi z vsemi prejšnjimi deli na to temo je to po njenem izrazito dostojna knjiga dostojnega avtorja, ki v njej ne zapiše niti ene same besede, ki bi bila do kogarkoli žaljiva, »do vseh je enako vljuden, spoštljiv in kritičen ne glede na njegovo svetovnonazorsko ali politično pripadnost«. To je »pri nas izjemno redek dosežek na področju obravnavanja tega zgodovinskega obdobja«.

V uvodu h knjigi avtor opozarja, da njegovo delo ni nastalo v »funkciji ukrepa sodne oblasti, ampak je kvečjemu prispevek k etičnemu čiščenju zgodovinskega spomina na dogajanje med drugo svetovno vojno na Slovenskem, ki je kljub skoraj tričetrtstoletni razdalji še vedno potrebno«. Zato upa, da bo njegovo delo, podnaslovljeno kot *Trojni umor v Rossettijevi ulici med ugibanji in dejstvi*, v katerem še vedno manjka nekaj koščkov v mozaiku, spodbudilo nadaljnje raziskave.